

Prekletstvo pravopisnih reform in nova, ki je pred nami

Piše *Emica Antončič*

Na delo komisije s kompliciranim imenom Pravopisna komisija pri SAZU in ZRC SAZU nasploh gledam z naklonjenostjo. Delajo postopno, po korakih, upoštevajo vse strokovne raziskave, po potrebi naredijo anketo, s svojo spletno Jezikovno svetovalnico na Franu so povezani z uporabniki in v njej zaznavajo pravopisne zadrege, ki mučijo ljudi. Pred starejšimi generacijami pravopiscev imajo še eno veliko prednost, to so besedilni korpusi, iz katerih lahko poleg lastnih vsakodnevnih opažanj črpajo velike količine besedja in tako razširjajo količine besed in delov besedil, ki naj bi se uvrščale pod posamezne pravopisne kategorije in pravila ter jih tako preverjajo. Značilnost te sodobne komisije je tudi, da deluje kolektivno, tj. da v njej ni več edinega ali znotraj komisije vodilnega jezikoslovca, po katerem bi se pravopis tudi imenoval, kot so se na primer Levčev 1899 in Breznikov 1920, Breznik-Ramovšev 1935 ali »Toporišičev« 2001. To hkrati pomeni tudi manjšo možnost, da bi se med pravopisne spremembe vrnilo nekaj, kar bi bilo »kaprica« posameznika in bi nasilno spreminjalo normo. Tovrstnih sprememb je bilo v zgodovini namreč kar nekaj.

Sedanja pravopisna komisija je v dosedanjih predlogih sledila pravilom obstoječega pravopisa 2001, jih napravila preglednejše, jih natančneje razdelala in jih dopolnila predvsem s pojavi, ki so v jezik vstopili v zadnjih desetletjih kot posledica digitalizacije in globalizacije. V njihovem prvem objavljenem komentarju k poglavju *Pisna znamenja* me je navdušil na primer predlog za zapis znamenja za odstotek, kadar ta nastopa kot drugi del v pridevniških zloženkah ali preprosto povedano, kadar % ne zaznamuje samostalnika »odstotek« ali »percent«, ampak pridevnik »odstoten« ali »procentualen«. V reklamah nas kar zasipajo z npr. »20 % popust« (beri: dvajset odstotkov popust). Ustrezen zapis bi bil 20-odstoten ali dvajset-odstoten popust, vendar v vizualnih sporočilih po navadi ni prostora za takšen zapis. Zato je zdaj v predlogu zapis z vezajem 20-%.

Komisija na spletu objavlja komentarje k posameznim nastajajočim poglavjem pravil in jih potem da za en mesec v javno razpravo. Če o tem nisi obveščen, gre javna razprava seveda mimo tebe. Kot zadnji je bil objavljen *Komentar k poglavju »Velika in mala začetnica«*. Če ne bi komisija pripravila spletne okrogle mize in potem ne bi nekaj novinarjev v nekaterih množičnih medijih malo bombastično poročalo, da se pripravlja sprememba zapisa *Novo mesto* v *Novo Mesto*, za ta nov komentar sploh ne bi vedela. Par tednov, kolikor jih je od takrat ostalo do konca razprave, pa mi ob stalni prezaposlenosti ni dovoljevalo, da bi zelo zgoščene komentarje tudi prebrala. Zato pišem zdaj o tem po že končani javni razpravi, za katero pa se zdi, kot da je ni bilo. V javnosti namreč ni bilo mogoče opaziti kakšnih tehtnejših komentarjev na to prvo večjo spremembo, ki naj bi jo prinesel novi pravopis. Morda tudi zato, ker je velik del slovenskega izobraženstva trenutno predvsem zaskrbljen zaradi politične nestabilnosti v državi in vpet v civilnodružbena gibanja. Vsekakor pa je bolje povedati svoje mnenje zdaj, kot pa potem, ko bo pravopis v celoti izšel. Po slovenski tradiciji se namreč ravno takrat najbolj usuje toča polemik na sestavljavce pravopisa.

Za kakšno pravopisno reformo gre torej v zadnjem komentarju?

Sistem pravil za pisanje besed z veliko ali malo začetnico v slovenščini temelji na razlikovanju med *lastnimi imeni*, ki imajo individualen pomen (npr. Lojze, Cankar, Ljubljana, Gorenje) in *občnimi imeni*, ki imajo splošen pomen (moški, pisatelj, mesto, podjetje). (Sedanja pravopisna komisija se je odločila za terminološko preimenovanje *občnih imen* v *občno poimenovaje*, saj gre pri slednjih za navadna oz. splošna poimenovanja.) Temu temeljnemu razlikovanju ustreza tudi razlikovanje v pisanju svojilnih pridevnikov, izpeljanih iz imen bitij, stvarnih in zemljepisnih imen, ki vsi sodijo v kategorijo lastnih imen, ki se pišejo z veliko začetnico (Cankarjev) in vrstnimi pridevnik istega izvora, ki sodijo pod občna poimenovanja in se pišejo z malo začetnico (cankarjanski) – temu šolsko rečemo tudi pravilo o pisanju pridevnikov na -ski, -ški ipd. z malo začetnico). S tem posplošenim, enostavnim zapisom sem prikazala osnovno logiko razlikovanja med pisanjem z veliko začetnico in malo začetnico, pri čemer ne omenjam drugega, sicer samoumevnega pravila, ki ne povzroča težav uporabnikom, namreč da se z veliko začetnico zmeraj piše tudi prva beseda v povedi.

Temu razlikovanju pravopisna komisija dosledno sledi pri dveh skupinah lastnih imen, to so imena bitij in stvarna imena. Pri tem recimo razkriva, kdaj je v zgodovinskem imenu druga sestavina v vlogi priimka, torej lastnega imena, npr. Janez Dobri ali Friderik S praznim

žepom, pri čemer je veliki S prva črka priimka, nadaljnji deli tega priimka pa so občna poimenovanja. Posvetijo se tudi domišljjskim imenom in spet razlikujejo med občnimi poimenovanji (mojster Miha, Rdeča kapica) in priimkom kot lastnim imenom (kot je Krpan pri Martinu Krpanu). Izpostavijo tudi prekrivnost imen bitij in občnih poimenovanj in naprej sledijo tej logiki: Dalmatinec (lastno ime za prebivalca Dalmacije) in dalmatinec (občno poimenovanje za pasjo pasmo), Bert (lastno ime, npr. Bert Sotlar) in bert (ime nagrade, poimenovane po Bertu Sotlarju, ki je občno poimenovanje). Zalomi pa se pri zemljepisnih imenih.

A gremo po vrsti.

V *Komentarju k poglavju »Velika in mala začetnica«* komisija napove, da uvaja dve večji spremembi:

1. Poglavje o posebnostih pri rabi velike in male začetnice uvaja možnost velike začetnice sredi besede in male začetnice na začetku besede pri npr. elektronski pošti oz. v računalniških kontekstih, prenesenih iz angleščine, npr. dLib, YouTube. Novost je seveda zelo dobrodošla, saj obstoječi pravopis teh primerov še ne obravnava. Iz komentarjev je mogoče sklepati, da tudi tu komisija sledi osnovni logiki, saj zapišejo, da se vse sestavine spletnih naslovov, naslovov pri elektronskem sporočanju in v računalniške jeziku pišejo z malo začetnico, izjema pa so zgoraj omenjeni tipi lastnih imen.

2. Druga novost, ki ima razsežnosti pravopisne reforme, pa je odločitev o pisanju neprvih sestavin večbesednih zemljepisnih imen.

Tu je treba najprej malo pogledati v zgodovino, gre namreč za pereče vprašanje vseh dosedanjih slovenskih pravopisov. Stanislav Škrabec, največji slovenski jezikoslovec 19. stoletja, je bil kritičen do Levstikovega pisanja vseh sestavin z veliko začetnico (torej: Novo Mesto) in je »vedel pravilo, da se piše druga sestavina z veliko začetnico le, če je samostalnik že sam lastno ime in se mu pridevnik pristavlja le zaradi razločevanja«,¹ torej: Gorenja vas in Novo mesto proti Škofja Loka in Ilirska Bistrica. To stališče je uzakonil Levčev pravopis 1899 in so mu kljub polemikam sledili tudi naslednji. Pravopis iz leta 1962 je z velikim številom izjem zmešnjavo poglobil,² zato so sestavljavci pravopisa 2001 oz. njegovega Načrta iz leta 1981 uvedli razlikovanje med naselbinskimi in nenaselbinskimi imeni. Pri naselbinskih imenih vse sestavine pišemo z veliko začetnico, izjeme so neprvi predlogi in določene besede, ki zaznamujejo naselja: mesto, trg, vas, selo, naselje (in še: vesca, sela, selce). Torej: Sladki Vrh, Škofja Loka, Šentilj v Slovenskih goricah, Novo mesto, Stara Nova vas Pri nenaselbinskih imenih pa pišemo neprve sestavine z malo začetnico, razen če niso že same lastno ime (Kongresni trg proti Julijske Alpe).

S predlogom za pisanje večine naselbinskih imen z veliko začetnico je torej bil narejen odmik od Škrabčeve logike, da se druga sestavina piše z malo, razen če ni že sama lastno ime.

Sedanja pravopisna komisija želi pravopis poenostaviti in s tem olajšati učenje, kar lahko načeloma samo pozdravimo. Iz izjav v medijih tudi izvemo da je bila poenostavitev za-

1 Citat iz Helena Dobrovoljc: *Pravopisje na Slovenskem*, Založba ZRC SAU, zbirka *Lingua Slovenica*, Ljubljana 2004.

2 Podrobneje glej v isti knjigi Helene Dobrovoljc, sicer predsednice sedanje pravopisne komisije.

pisa začetnice pri zemljepisnih imenih predlagana že večkrat. Na sestanku sedanje pravopisne komisije s *Komisijo za standardizacijo zemljepisnih imen Vlade RS* pa je prišlo do pobude, da bi poenotili zapis začetnice v neprvih sestavinah zemljepisnih lastnih imen. Tako je nastal aktualni predlog, da se pisanje imen krajev z več besedami poenoti tako, da so tudi neprve sestavine pisane z veliko začetnico (torej: Novo Mesto), izjema pa ostanejo predlogi (torej: Most na Soči).

Ker je vsaka reforma kočljiva, je komisija pred odločitvijo opravila anketo med širšo strokovno javnostjo oz. tistimi, ki se z jezikom poklicno ukvarjajo (lektorji, medijski delavci, pisci). Ko pa beremo poročilo o anketi, vidimo, da je komisija anketirancem s pripravljenimi odgovori ponudila poleg možnosti, da naj se pravila ne spreminjajo, še štiri različne predloge za pisanje, med njimi tistega za pisanje vseh neprvih sestavin z veliko začetnico, razen predlogov in veznikov, in tistega, ki vključuje tudi predloge in veznike.³ Večina anketiranih (36 %) se je odločila proti spremembam, med njimi največ lektorjev. To je nekako razumljivo, saj smo ljudje bitja navad, vsakodnevna rutina nam daje občutek varnosti, spremembe nas pa vznemirjajo. Mali začetnici v neprvi sestavini je bilo naklonjenih 32 %, veliki pa 30% (v različnih kombinacijah izjem). Šele po opravljeni anketi, v kateri se dva odstotka vprašanih ni sta strinjala z nobenim predlogom, se je izoblikoval še dodatni predlog, da naj se ukine delitev na naselbinska in nenaselbinska imena, vse neprve sestavine zemljepisnih imen pišejo z malo začetnico, z veliko začetnico pa le tiste sestavine, ki so že same lastno ime. Ta predlog je zelo zanimiv, saj pravila poenostavlja, kar je splošna želja, hkrati pa ohranja osnovno logiko Škrabčeve pravopisne delitve (občna poimenovanja = mala začetnica, lastna imena = velika začetnica) in s tem ukinja dolgo ohranjane izjeme v skupini zemljepisnih lastnih imen.

Komisija je ob takšni razdeljenosti rezultatov ankete sprejela kompromisno odločitev na povsem tehničen način (tako, da je prenesla glasove iz ankete in svoje glasove v dve polovici celote). Ukinila je razliko med naselbinskimi in nenaselbinskimi imeni in uvedla par krajevno ime – nekrajevno ime. Iz tega sledi: »Predlagano je torej pravilo, naj se z veliko začetnico pišejo vse sestavine (razen neprvih predlogov in veznikov) v krajevnih imenih, kar pomeni, da so odpravljene izjeme iz SP 2001 (mesto, trg, vas(vesca), selo(sela, selce), nase-lje). V nekrajevnih imenih pa naj bodo z veliko pisane le tiste sestavine, ki so lastna imena.«⁴

To pomeni, da se nekrajevna imena izenačujejo z ostalimi lastnimi imeni (bitij in stvarnimi) v opisani logiki „občna poimenovanja = mala začetnica, lastna imena = velika začetnica“, krajevna imena pa kot celota ostajajo izjema, ki je pa po količini večja od prejšnje skupine izjem z naselbinskimi imeni. A povečanje števila izjem je za pravopis zmeraj slabo. Pri pouku bo spet treba pojasnjevati, zakaj se občna poimenovanja v krajevnih imenih pišejo z veliko, v vseh drugih pa ne, torej: *Sladki Vrh* proti *Cankarjev vrh* (*Rožnik*).

3 Žal se ne spomnim, ali sem sama odgovarjala na anketo, in če sem, kako sem se takrat odločala.

4 <https://pravopisna-komisija.zrc-sazu.si/Pravopis80/Velikainmalaza%C4%8Detnica>, 28. 5. 2021

Če bodo pravopisne komisije v prihodnosti nadaljevale s poenostavljanji, kar je pričakovati, se lahko skupina večbesednih krajevnih imen, zapisanih z velikimi začetnicami, razširi na vsa zemljepisna imena in od tod zaobjame vsa večbesedna lastna imena. To se mlajšim piscem, ki se približujejo dvojezičnosti z angleščino že dogaja. Prav pri lektoriranju te številke Dialogov sem pri piscih, ki so močno vpeti v mednarodno okolje in ki pišejo tudi v angleščini, zasledila zapis: *Cankarjev Dom* in *Bienale Oblikovanja*. V prihodnosti se torej utegne slovenski pravopis na tej osnovi globalizirati in bodo novi rodovi pisali vse sestavine lastnih imen z veliko začetnico:

Sladki Vrh, Cankarjev Vrh, Šentilj v/V Slovenskih Goricah, Cankarjev Dom, Bienale Oblikovanja

To je zelo verjetna opcija, ki jo predlagana pravopisna reforma nekako napoveduje.

Druga možnost, ki jo imamo, je, da pustimo sedanja pravila pri večbesednih zemljepisnih imenih nedotaknjena in rečemo, da smo na to navajeni in si ne bomo delali stroškov s spreminjanjem dokumentov in krajevnih tabel. Otroci se bodo še naprej za vsako naslednje spraševanje ali test pravila naučili na pamet, potem pa jih pozabili. Če bodo pristali v poklicih, kjer bodo morali pisati, bodo vsakič znova iskali po pravilih, katera so že ta naselbinska imena, ki se v večbesednih krajevnih imenih pišejo z malo. Aha: mesto, vas ... Pravopis bo ostal enako kompliciran kot doslej.

Tretja možnost pa je, da dosledno izpeljemo logiko, na kateri temeljijo pravila o veliki in mali začetnici (občna poimenovanja = mala začetnica, lastna imena = velika začetnica), in pišemo vse neprve sestavine večbesednih lastnih imen (stvarnih, imen bitij in zemljepisnih) z malo začetnico, če so občna poimenovanja. Pri prvih dveh skupinah lastnih imen se ne spremeni nič, saj že obstoječi pravopis sledi tej logiki, pri zemljepisnih imenih pa se spremeni zapis krajevnih imen tako, da se neprve sestavine, če niso lastna imena, pišejo z malo začetnico, torej: *Sladki vrh, Šentilj v Slovenskih goricah, Novo mesto*. Obvladati moramo samo razlikovanje med posebnim in splošnim (lastnim imenom in občnim poimenovanjem), potem pa si zapomniti, da se splošno piše z veliko začetnico samo takrat, ko pride na prvo mesto v povedi ali na prvo mesto večbesednega lastnega imena.

Negativna posledica te odločitve bi bilo izničenje v sedanjih pravilih razvidnih razlik, npr. med *Kamniško Bistrico* (kraj) in *Kamniško bistrico* (reko) ali *Bukovim Vrhom* (kraj) in *Bukovim vrhom* (hrib), a enako lahko pričakujemo tudi pri opisani opciji v prihodnosti, če se bodo vsi neprvi deli pisali z veliko začetnico. Če želimo to pomensko razliko ohraniti, pravil ne smemo spreminjati. Vprašanje je, koliko je takšnih primerov in ali je količina morda zanemarljiva, in seveda preveriti, katera od teh neprvih poimenovanj so v vsakem primeru že sama po sebi lastna imena (npr. *Zgornji Duplek, Spodnji Duplek*), katera pa ne in ali je tudi tu mogoče napraviti posplošitev ali ne. Takšno delo bi verjetno prineslo tudi nov slovar slovenskih krajevnih imen, ki ga tako ali tako potrebujemo.

Tudi če se motim, bi veljalo nov predlog pravopisne reforme še enkrat temeljito premisliti.

Poljubno besedilo bomo zdaj zapisali po obstoječih pravilih o pisanju velike in male začetnice:

To je moj dom. Dom je tam, kjer se dobro počutimo. Koncert bo v Cankarjevem domu v Ljubljani. Babica se seli v Dom starejših občanov Novo mesto.

To je moj brat Aljaž. Brat rad igra nogomet. Obiskuje Osnovno šolo bratov Polančičev v Mariboru, kamor smo se preselili iz Sladkega Vrha.

Še enkrat preglejmo vse tri možnosti sprememb:

1.

Po predlogu pravopisne komisije bi zapisali takole:

To je moj dom. Dom je tam, kjer se dobro počutimo. Koncert bo v Cankarjevem domu v Ljubljani. Babica se seli v Dom starejših občanov Novo Mesto.

To je moj brat Aljaž. Brat rad igra nogomet. Obiskuje Osnovno šolo bratov Polančičev v Mariboru, kamor smo se preselili iz Sladkega Vrha.

2.

Če bi to logiko nadaljevali v prihodnosti in jo globalizirali, bi dobili:

To je moj dom. Dom je tam, kjer se dobro počutimo. Koncert bo v Cankarjevem Domu v Ljubljani. Babica se seli v Dom Starejših Občanov Novo Mesto.

To je moj brat Aljaž. Brat rad igra nogomet. Obiskuje Osnovno Šolo Bratov Polančičev v Maribor, kamor smo se preselili iz Sladkega Vrha.

3.

Če bi se odločili za dosledno izpeljavo razlikovanja med lastnimi imeni in občnimi poimenovanji z uporabo velike in male začetnice, pa tole:

To je moj dom. Dom je tam, kjer se dobro počutimo. Koncert bo v Cankarjevem domu v Ljubljani. Babica se seli v Dom starejših občanov Novo mesto.

To je moj brat Aljaž. Brat rad igra nogomet. Obiskuje Osnovno šolo bratov Polančičev v Mariboru, kamor smo se preselili iz Sladkega vrha.

Pouk slovenskega jezika ima to težavo, da je v njem preveč teorije, ki ni povezana s pravopisno in pravorečno prakso, premalo prakse in premalo logike, posledično pa preveč učenja na pamet in memoriranja. Če torej pravopisna komisija želi poenostaviti učenje, mora dosledno slediti logičnemu poteku pravil. Potem bo tudi v pouk mogoče namesto tehničnega memoriranja uvesti razumno razmišljanje (logiko), s katerim se bo uzavestilo razlikovanje med konkretnim, torej lastnim imenom (npr. Državni zbor Republike Slovenije, Vlada RS) in splošnim, občnim poimenovanjem (državni zbor, vlada). Ko bo to obvladano, bodo zlahkoto sprejeta tudi pravila, ki bodo zapis poenotila brez nepotrebnih izjem.

Seveda bi morali pri nekaterih besedah preveriti, ali jih danes dojemamo kot lastna imena ali kot občna poimenovanja. Komisija v komentarjih pravzaprav sama ves čas navaja primere pomenskih prehodov med splošnim pomenom in posameznim, kot je primer jud

(pripadnik religije, občno poimenovanje) in Jud (pripadnik naroda, lastno ime). Opozori tudi, da se skozi čas dojemanje lahko spremeni: Sokratova žena Ksantipa (lastno ime) je bila prepirljiva žena, po dolgi rabi je njeno ime postalo občno poimenovanje za prepirljivo ženo nasploh, ki se zapiše z malo začetnico: ksantipa. Taki prehodi se v jeziku neprestano dogajajo in nanje se moramo sproti prilagajati, to pa je mogoče samo, če logično razmišljamo o pomenu besed.

Komisija mora to logiko samo prenesti na celoten sistem, na pa se odločati tehnično za nek kompromis. V nobenem primeru ne bo šlo brez nasprotovanj, a če se uporabi logična argumentacija, bi v zdravi, demokratični debati moralo zmagati razumno razmišljanje.